
СПЕЦІАЛЬНА ПСИХОЛОГІЯ

УДК: 159.9.019.4-053.6

ВПЛИВ ХАРАКТЕРОЛОГІЧНИХ ОСОБЛИВОСТЕЙ НА ФОРМУВАННЯ АДИКТИВНОЇ ПОВЕДІНКИ У ПІДЛІТКІВ

Афузова Г.В.

кандидат психологічних наук, доцент

Маркелова А.В.

Через низьку соціальну захищеність населення України та погіршення рівня якості життя гострою проблемою сьогодення є зниження авторитету соціальних інститутів, що провокує зростання кількості дітей та підлітків з девіантною поведінкою, яка найчастіше проявляється у зловживанні психоактивними речовинами, протиправній та інших формах деструктивної поведінки. Ці поведінкові прояви не лише супроводжуються зниженням критичності, когнітивними відхиленнями, зниженням самооцінки, емоційними порушеннями тощо, а й з великою ймовірністю призводять до соціальної дезадаптації особистості аж до повної її ізоляції, а отже, потребують вчасного виявлення та корекційних заходів.

Проблемами девіантної поведінки, її формуванням та профілактикою у різні часи займалися Б. Алмазов, В. Афанас'єв, Ч. Беккарло, М. Вебер, Я. Гилінський, Г. Гурко, Г. Кумарін, Б. Левін, В. Москаленко, Г. Парсонс та багато інших. Питання залежної поведінки досліджувалося Н. Бочкарьовою, Т. Донських, Є. Ільїним, Ц.Короленком, В. Полікарповим, А. Тимофєєвою, Б. Фрейданом, К. Черніном тощо. І на сучасному етапі розвитку українського суспільства зростання масштабів злочинності, наявність безлічі теоретичних концепцій щодо механізмів формування і функціонування девіантної поведінки в цілому та залежної (адиктивної) поведінки зокрема, а також труднощі корекції поведінкових відхилень обумовлюють особливий інтерес до вивчення даного питання.

Залежна поведінка є однією з найпоширеніших форм девіантної поведінки у підлітковому віці. Залежна (адиктивна) поведінка – це форма аутодеструктивної девіантної поведінки особистості, яка пов'язана із зловживанням чимось або кимось з метою саморегуляції, зміни психічного стану або адаптації. Адиктивна поведінка – це поведінка людини, для якої притаманне прагнення до «втечі» від реальності шляхом штучної зміни свого психічного стану завдяки прийому різноманітних хімічних речовин чи постійній фіксації уваги на певних видах діяльності з метою розвитку та підтримання інтенсивних емоцій [2, с. 31].

Виникнення залежних форм поведінки найчастіше пояснюється складною взаємодією об'єктивних і суб'єктивних факторів. На сьогодні науковці виокремлюють кілька груп детермінант залежної поведінки дітей та молоді. До них належать:

1. Соціально-економічні чинники: зниження життєвого рівня населення, майнове розшарування суспільства, обмеження можливостей соціально схвалених форм заробітку, безробіття, доступність алкоголю та тютюну для неповнолітніх, неконтрольована реклама психоактивних речовин.

2. Соціально-педагогічні чинники: криза інституту сім'ї, виховання в неповній сім'ї, завищені вимоги батьків до дитини, ворожість та конфлікти між батьками, батьками та дітьми, надмірна критика підлітка з боку батьків щодо навчання в школі, сім'ї, відчуженість від них. Також сюди можна віднести низький статус підлітка у класному колективі та слабку систему позашкільної зайнятості дітей та молоді.

3. Соціально-культурні чинники: зниження морально-етичного рівня населення; поширення кримінальної субкультури; негативний вплив засобів масової інформації; лібералізація статевої моралі.

4. Психологічні чинники:

– внутрішні психологічні чинники: психологічні бар'єри, духовні проблеми, порушення ціннісно-мотиваційної сфери, емоційні проблеми, низький рівень адаптивних можливостей, негативний життєвий досвід та відсутність позитивного життєвого досвіду, викривлення у когнітивній сфері, а також акцентуації характеру, підвищена тривожність та низька самооцінка;

– зовнішні психологічні чинники: порушення взаємостосунків з оточенням; недостатню соціальну захищеність та невиконання виховних функцій сім'ї, що призводить до порушення адаптації підлітка; недостатність уваги з боку суспільства, ігнорування або неадекватні методи впливу та відсутність допомоги з боку вихователів, що призводять до прогресування дезадаптивної поведінки підлітка; негативний вплив неформальної групи однолітків тощо. В результаті цього у підлітка відбувається формування чіткої позиції

«девіанта», яка сприймається підлітком вже як норма поведінки [1, 2].

Ступінь виразності адиктивної поведінки може бути різним — від практично нормальної до важких форм біологічної залежності, які супроводжуються виразною соматичною і психічною патологією.

Розрізняють три групи адиктивної поведінки: 1) нехімічні адикції (патологічна схильність до азартних ігор (гемблінг), комп'ютерна адикція, трудовголізм); 2) проміжні форми адикції (анорексія – відмова від їжі, булімія – прагнення до постійного споживання їжі); 3) хімічні адикції (вживання та вдихання психоактивних речовин: тютюну, алкоголю, наркотиків, медичних препаратів, речовин побутової хімії) [1, 2]. Різноманітні форми залежної поведінки мають тенденцію поєднуватись або переходити одна в одну, що доводить спільність механізмів їх функціонування.

Виділяють наступні ознаки адиктивної поведінки: 1) прагнення до зміни свого психофізичного стану; 2) така поведінка являє собою безперервний процес формування та розвитку особистісних змін та соціальну дезадаптацію; 3) відбувається формування адиктивної установки у вигляді сукупності когнітивних, емоційних та поведінкових особливостей, які викликають адиктивне ставлення до життя [1].

Адиктивна установка виражається у появі надцінного ставлення до об'єкту адикції та призводить до того, що об'єкт перетворюється на мету існування, а вживання стає образом життя, у чому і є небезпечність саме залежної поведінки [2, с. 121]. Дане явище становить серйозну загрозу для здоров'я та подальшого розвитку особистості.

На нашу думку, особливо небезпечним проявом адиктивної поведінки у підлітковому віці є зловживання алкоголем, оскільки алкоголізм у підлітків формується в стислі терміни і відрізняється зловияким, швидко прогресуючим перебігом, крім того сама проблема носить неусвідомлюваний характер. Хронічна інтоксикація при тривалому зловживанні алкоголем може викликати значні негативні наслідки, такі як сплутаність і дезорієнтація, інтелектуальна деградація, зниження функцій мислення, сприймання, пам'яті, мовлення; труднощі із зосередженням, провали в пам'яті. Також зменшується здатність контролювати свої емоції, можливе виникнення почуття провини і сорому, депресії, відчуження і самоізоляція. Відбувається переоцінка цінностей і зміна особистості. Характерною є затримка зрілості: підлітки, які багато п'ють, не здатні міркувати і пристосовуватися, що так необхідно в дорослому житті. Їх емоційний та соціальний розвиток припиняється.

При дослідженні залежної поведінки необхідно в першу чергу звернути увагу на індивідуально-типологічні особливості підлітка, визначити перевалюючі риси характеру, характерологічні особливості. Мова йде про так звані акцентуації характеру, що проявляються в підлітковому віці і являють собою передумови виникнення залежної поведінки підлітків (при цьому окремі риси характеру особистості надмірно посилені, унаслідок чого виявляється виборча вразливість відносно певного роду психогенних впливів при гарній і навіть підвищеній стійкості до інших) [3].

Наше емпіричне дослідження проводилось на базі Васильківського міського центру соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді; Дніпровського районного в місті Києві центру соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді, а також досліджувалися підлітки, які знаходяться у складі неформальних угруповань. До дослідження було залучено 16 підлітків чоловічої статі віком 13–18 років. У більшості випадків (11 осіб) підлітки з неповних сімей, в анамнезі мають досвід переживання психологічної травми, пов'язаний з розлученням батьків, і негативно забарвлене емоційно-оцінне ставлення до батьків, які залишили сім'ю, що є фактором ризику формування залежної поведінки. У досліджуваних сім'ях всі підлітки мають проблеми з алкоголем, також супутніми є інші поведінкові прояви. Було встановлено, що 11 (73%) з опитаних школярів мають конфлікти з вчителями, батьками, однолітками, 4 (26%) опитаних зізналися, що хоч раз вживали наркотичні засоби, 13 (86%) мають тютюнову залежність, 81% підлітків прогулюють школу і майже всі підлітків час від часу відвідують вечірки, де вживають спиртні напої. Значна частина підлітків належить до неформальних угруповань, які сформувались на основі музичних вподобань, де вони, зазвичай, споживають алкогольні напої, також у багатьох випадках наявною є ігрова залежність – 8 (53%).

У ході дослідження значна увага приділялася визначенню характерологічних особливостей самих підлітків, а саме акцентуацій характеру, що є передумовою виникнення девіантної поведінки. Насамперед, необхідно було визначити ті акцентуовані риси характеру, які б могли бути причиною формування залежної поведінки. З цією метою була застосована методика ПДО (патохарактерологічний діагностичний опитувальник) А. Лічко, яка дає можливість не лише виявити надмірно посилені риси характеру, але й виявити ознаки, що вказують на ризик формування психопатії, депресії та соціальної дезадаптації; оцінити схильність до дисимуляції рис свого характеру і справжнього ставлення до проблем, виявити негативне ставлення до обстеження, ступінь відвертості, конформності, вираженість реакції емансипації, виявити можливість змін характеру внаслідок резидуального органічного ураження мозку (В-індекс), психологічну схильність до делінквентності, алкоголізації і душевного дискомфорту [3].

Проведене психологічне дослідження особистісних особливостей підлітків, що вживають алкогольні

напої, дозволило віділити наступні тенденції. Основну групу досліджуваних, які вживають алкогольні напої, за результатами методики становлять: 1) підлітки з нестійким типом акцентуації – 6 осіб (37,5%); 2) підлітки з гіпертимним типом акцентуації – 4 осіб (25%); 3) підлітки, у яких переважають істероїдні риси – 3 особи (18,75%); 4) підлітки з астено-невротичними рисами – 2 особи (12,5%); 5) підлітки з епілептоїдним типом акцентуації – 1 особа (6,25%).

За характеристикою, поданою А. Личко, нестійкий тип акцентуації характеру, який виявився превалюючим у групі досліджуваних підлітків, передбачає схильність до пошуку гострих і сильних вражень, до хуліганських вчинків, алкоголізації, інтерес до наркотичних засобів. При цьому спостерігається схильність до правопорушень (крадіжки, побиття машин і т.п.), що можуть скоюватись у компанії під час вживання спиртних напоїв. Для цього типу характерна постійна тяга до розваг, отримання задоволень, ледарство, неробство, безвольність в навчанні, праці та при виконанні своїх обов'язків, слабкість і боягузтво [3].

Також за результатами методики було встановлено, що обстежені нами підлітки демонстрували виразні патохарактерологічні реакції емансипації, які проявляються в протесті проти соціальних норм, правил, у прагненні до самостійності на фоні зниженого рівня конформності. Визначення відображення реакції емансипації в самооцінці проводилось на підставі показника *e*: найвищі показники демонстрували представники істероїдних типів акцентуації, найнижчі – у астено-невротичного типу (помірний рівень). Загалом наявність виразності реакції емансипації спостерігається у 68% опитаних.

За результатами методики не було виявлено особливої схильності до делінквентної поведінки, окрім випадку з епілептоїдною акцентуацією, а також спостерігається ризик виникнення делінквентної поведінки у деяких підлітків, у яких в структурі характеру переважають нестійкі риси особистості. Загалом вказана вище схильність була виявлена у 18% опитаних.

Майже у всіх опитуваних виявлена висока схильність до алкоголізації, особливо у підлітків з нестійкою акцентуацією. Більш високі показники спостерігаються у підлітків з істероїдним типом, що може свідчити не про інтенсивну алкоголізацію, а про спробу виставити напоказ свою схильність до вживання алкоголю. Загалом схильність до алкоголізації простежується у 87% опитаних підлітків.

За методикою не було виявлено особливих вказівок на можливу органічну природу психопатії чи акцентуації характеру: ресструвався підвищений показник *B* лише у випадках з епілептоїдним та астено-невротичним типами акцентуації, що складає 12% загальної кількості досліджуваних.

Аналіз результатів показав, що у 68% опитаних підлітків спостерігається ризик виникнення соціальної дезадаптації. Про це можуть говорити високі показники в балах саме того типу акцентуації, який був діагностований. Також про наявність соціальної дезадаптації може говорити певна тенденція до дискордантного характеру, тобто наявність високих показників щодо тих типів, які важко сумісні або навіть певною мірою полярні до того типу акцентуації, який діагностовано. Це – високі показники епілептоїдного у гіпертимного типу, психастенічного у істероїдного типу та суми балів астенічних типів у нестійкого. Можливо також, що подібні протилежні риси служать проявом реакції гіперкомпенсації.

Схильність до депресії була виявлена у 18% опитаних. За допомогою методики була встановлена схильність до суїцидальної поведінки, переважно демонстративного характеру, яка найчастіше спостерігається у представників істероїдного та нестійкого типів (31%).

Проаналізувавши результати даного дослідження можна говорити про те, що найбільш схильними до вживання алкоголю є підлітки, у яких наявними є акцентуації нестійкого, гіпертимного, істероїдного та епілептоїдного типів, а також така схильність спостерігається у представників астено-невротичного типу. Також беззаперечним є той факт, що в основі залежної поведінки лежать структурні зміни в організації особистості, які є первинними та обумовлюють єдність поведінкових розладів та можливість їх взаємотрансформації. Отримані висновки в подальшому мають лягти в основу індивідуально-диференційованої психокорекційної та психопрофілактичної роботи із підлітками групи ризику виникнення алкогольної залежності.

Література

1. **Девиантность подростков:** терапия, методология, эмпирическая реальность : учеб.-науч. изд. / Я. Глинский, И. Гурвич, М. Русакова и др. – СПб.: Медицинская пресса, 2001. – 200 с. 2. **Змановская Е. В.** Девиантология (Психология отклоняющегося поведения): учеб. пособ. для студ. высш. учеб. заведений. — М.: Издательский центр «Академия», 2003. — 288 с. 3. **Личко А. Е.** Патохарактерологический диагностический опросник для подростков и опыт его практического применения. / А. Е. Личко, М. Я. Иванов. – Изд. 2-е. – М.: «Фоллиум», 1995. – 64 с.

References

1. **Deviantnost' podrostkov:** terapiya, metodologiya, empiricheskaya real'noct' : ucheb.-nauch. izd. / Ya. Glinskiy, I. Gurvich, M. Rusakova i dr. – SPb.: Medizinskaya pressa, 2001. – 200 s. 2. **Zmanovskaya E. V.** Deviantologiya (Psihologiya otklon'aucshegosya povedeniya): ucheb. posob. dlya stud. vicsh. ucheb. zavedeniy. — M.: Izdatel'skiy centr «Akademiya», 2003. — 288 s. 3. **Lichko A. E.** Patoharakterologicheskii diagnosticheskii oprosnik dlya podrostkov i opit ego prakticheskogo primeneniya. / A. E. Lichko, M. Ya. Ivanov. – Izd. 2-e. – M.: «Folium», 1995. – 64 s.

Афузова Г.В., Маркелова А.В. Влияние характерологических особенностей на формирование аддиктивной поведенки у подростков

У статті розглядається проблема формування залежної (аддиктивної) поведінки як форми девіантної поведінки у підлітків. Даний аспект розглядається в контексті зв'язку акцентуованих рис особистості підлітка із його схильністю до алкогольної залежності. Проаналізовано сутність залежної поведінки, чинники ризику її формування, а також класифікацію та ознаки аддиктивної поведінки. Зазначено, що підлітковий вік є найнебезпечнішим віком для виникнення девіацій в цілому, та адикцій зокрема, в тому числі і алкогольної залежності. Обгрунтовано негативний вплив хронічної інтоксикації при зловживанні алкоголем на психоемоційний та соціальний розвиток підлітка. Описано емпіричне дослідження впливу характерологічних особливостей підлітка на його схильність до алкоголізації. Визначено провідні типи акцентуацій характеру у підлітковому віці, які найчастіше провокують виникнення залежності від алкоголю (нестійкий, гіпертимний, істероїдний, астено-невротичний та епілептоїдний типи акцентуацій). Підкреслено необхідність враховувати індивідуальні характерологічні особливості підлітків з алкогольною адикцією, які впливають на мотивацію зловживання спиртними напоями, під час побудови психокорекційної та психопрофілактичної роботи з ними.

Ключові слова: девіантна поведінка, аддиктивна поведінка, підлітки, алкогольна залежність, акцентуації характеру.

Афузова А.В., Маркелова А.В. Влияние характерологических особенностей на формирование аддиктивного поведения у подростков

В статье рассматривается проблема формирования зависимого (аддиктивного) поведения как формы девиантного поведения у подростков. Данный аспект рассматривается в контексте связи акцентуированных черт личности подростка с его склонностью к алкогольной зависимости. Проанализированы сущность зависимого поведения, факторы риска его формирования, а также классификация и признаки аддиктивного поведения. Указано, что подростковый возраст является наиболее опасным возрастом для возникновения девиаций в целом, и аддикций в частности, в том числе и алкогольной зависимости. Обосновано негативное влияние хронической интоксикации при злоупотреблении алкоголем на психоэмоциональное и социальное развитие подростка. Описано эмпирическое исследование влияния характерологических особенностей подростка на его склонность к алкоголизации. Определены ведущие типы акцентуаций характера в подростковом возрасте, которые чаще всего провоцируют возникновение зависимости от алкоголя (неустойчивый, гипертимный, истероидный, астено-невротический и эпилептоидный типы акцентуаций). Подчеркнута необходимость учитывать индивидуальные характерологические особенности подростков с алкогольной аддикцией, которые влияют на мотивацию злоупотребления спиртными напитками, при построении психокоррекционной и психопрофилактической работы с ними.

Ключевые слова: девиантное поведение, аддиктивное поведение, подростки, алкогольная зависимость, акцентуации характера.

Afuzova A.V., Markelova A.V. Influence of personality traits on the formation of addictive behaviors in adolescents

The article deals with the problem of dependence (addictive) behavior as a form of deviant behavior in adolescents. This aspect is considered in the context of communication accentuated personality traits of a teenager with his penchant for alcohol dependence. It was analyzed the nature of addictive behavior, risk factors for its formation, as well as the classification and characteristics of addictive behavior. It specified that adolescence is most dangerous for the occurrence of age deviations in general and in particular addictions, including alcohol dependency. It was justified by the negative impact of chronic intoxication with alcohol abuse on the psycho-emotional and social development of the adolescent. The article describes an empirical study of influence of personality traits on the teenager on his penchant for alcohol abuse. Determined the leading types of character accentuations in adolescence, which often provoke alcohol dependence (unstable, hyperthymic, hysteroid, asthenoneurotic epileptoid types and accentuation). In the article highlighted the need to take into account individual personality traits of adolescents with alcohol addiction that affect motivation alcohol abuse, in the construction and and psych prophylactic work with them.

Key words: deviant behavior, addictive behavior, adolescents, alcohol dependence, character accentuation.

Стаття надійшла до редакції 02.11.2014 р.

Статтю прийнято до друку 04.11.2014 р.

Рецензент: д.психол.н., проф. Руденко Л.М.

УДК 371.9 (075.8)

**ИЗУЧЕНИЕ ИНТЕЛЛЕКТУАЛЬНОГО РАЗВИТИЯ ЛИЦ С НАРУШЕНИЯМИ СЛУХА
В ЗАРУБЕЖНОЙ И РОССИЙСКОЙ ПСИХОЛОГИИ**

Богданова Т.Г.

доктор психологических наук, профессор

Одним из приоритетов в образовании лиц с нарушениями слуха на современном этапе его развития является поиск и реализация образовательных технологий, направленных на совершенствование их интеллектуальной деятельности. Активное и полноценное овладение материалом программы обучения расширяет для глухих и слабослышащих возможности продолжения образования в средних и высших учебных заведениях, повышая качество их подготовленности к жизни, к труду в различных сферах производства, к успешной интеграции в общество. Проблема изучения интеллекта, выявления особенностей его структуры и